

Boekzaal der geleerde wereld

Greet Draye, *'Smartelijk te handelen'. Een politiek-culturele biografie van het Brusselse kunstgenootschap De Distel 1881-1928*, Brussel: [KVAB], 2004. (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten, nieuwe reeks, 10). 205 p. ISBN 90-6569-922-8. Prijs: €17,52.

Als in 1885 het bekende Brusselse genootschap De Distel een eigen *debating society* opricht, introduceert het lid Prosper van Langendonck daar direct het Nederlandse equivalent 'zeggerstafel' voor. Purisme moet een dure plicht zijn geweest voor wie deel wilde uitmaken van De Distel. De leden kwamen 's zaterdagsavonds bijeen voor de voordracht en bespreking van proza en poëzie, voor discussies over culturele ontwikkelingen en later ook voor de uitvoering van muziek. Dat was wat er gerealiseerd werd van de in 1883 geformuleerde doelstelling om de kunst te bevorderen 'in alle hare richtingen'. Op die manier had het genootschap een Nederlandstalige multidisciplinaire kunstkring willen worden, die het in de Belgische hoofdstad moest gaan opnemen tegen het overwegend Franstalige kunstverenigingsleven. Maar de letterkunde bleef de hoofdmoot uitmaken op het programma van De Distel. In Brussel was vrijwel iedere literair-culturele geïnteresseerde met een Nederlandstalige achtergrond er wel bij aangesloten. Tot de bekendste leden behoorden naast Van Langendonck Alfred Hegenscheidt, August Vermeylen, Maurice Roelants en Herman Teirlinck.

Draye ontleende de titel van haar boek aan diens vader, Isidoor Teirlinck, die de distelplant in een jubileumrede 'smartelijk te handelen' noemde. In de onhandelbaarheid die hier kennelijk bedoeld was, benadrukt zij het eigennuttige aspect, en daar is veel voor te zeggen. Immers, de oprichters van De Distel kozen zowel die programmatische naam als de kenspreuk 'Stekelig, niet hekelig' om te doen uitkomen dat ze zich een opbouwend-kritische houding voorgenomen hadden. Bovendien volhardde het genootschap tot het bittere eind in zijn oorspronkelijke, nationalistische en traditionalistische koers. Distel-leden mochten in principe dan alle ruimte krijgen om uiteenlopende artistieke opvattingen te huldigen, in de praktijk bleek die vrijheid beperkt. Draye laat helder uitkomen dat daar niet alleen esthetische redenen voor waren: achter de artistieke opvattingen van de leden gingen uitgesproken ideeën schuil over de staat en de natie. Zo raakte De Distel eveneens geïnvolveerd in het politieke leven, waar de Vlaamse Beweging in opkomst was, de taalstrijd werd gevoerd en katholieken en liberalen hun conflicten uitvochten. In het liberale kamp bevond De Distel zich, al had het ook katholieke ereleden. Maar het was veeleer een groot-Nederlandse ideologie die hier de overhand kreeg en die soms sterk tendeerde naar pan-Germanisme: voor De Distel bestond de natie uit Vlaanderen, Nederland, Zuid-Afrika en Duitsland.

Het destilleren van dit gedachtegoed uit de kunstzinnige bedrijvigheid noemt Draye een 'politiek-culturele methode' die ze vaker toegepast zou willen zien. Het heeft in dit geval alvast een nauwgezette beschrijving van een gezichtsbepalend instituut opgeleverd, in drie hoofdstukken en een epiloog. Die behandelen achtereenvolgens het ontstaan (1881-1883), de opkomst (1884-1895), de bloei (1896-1900) en de stuiptrekkende neergang (1901-1928) van De Distel. Een personenregister besluit het boek.

Ton van Kalmthout

Harry G.M. Prick, *Een vreemdeling op de wegen. Het leven van Lodewijk van Deyssel vanaf 1890*. Amsterdam: Athenaeum – Polak & Van Gennep, 2003. 1430 p. ISBN 90-253-4187-X. Prijs: €45,00.

Volgens Anton van Duinkerken vond Lodewijk van Deyssel (het bekendste pseudoniem van K.J.L. Alberdingk Thijm; 1864-1952) 'er genoeg in, de nieuwsgierigheid van onderzoekers te

doen ontsporen, omdat hij die nieuwsgierigheid was gaan verachten.' Harry G.M. Prick herinnert aan deze woorden in *In de zekerheid van eigen heerlijkheid*, het in 1997 verschenen eerste deel van zijn biografie van Van Deysssel. Toen deze hem in 1943 persoonlijk belastte met het schrijven van datzelfde levensverhaal, was dat dus een hachelijke missie. Volgens Prick zelf is die echter meer dan geslaagd met het voltooiën van het tweede en laatste deel, *Een vreemdeling op de wegen*, 'een bekroning namelijk van het geheel der sedert 1952 van mijn hand, met betrekking tot deze auteur, verschenen publicaties. Ze markeert bovendien de datum van een gouden jubileum: vijftig jaren van een intensief en dan ook vruchtbaar dienstbetoon aan de nareem van Lodewijk van Deysssel.'

Hoe toegewijd dat dienstbetoon is geweest, valt al enigszins af te meten aan de omvang van de complete biografie, in totaal zo'n vijftientwintighonderd bladzijden. Deze dikte kent zijn bezwaren. Prick en zijn uitgever ondernemen dan ook enkele, niet al te overtuigende pogingen om haar te wettigen. Volgens het stofomslag van *In de zekerheid* is er voor de eerste vijftientwintig jaar van Van Deysssels leven relatief veel ruimte nodig omdat dat de 'biografisch belangrijkste' jaren zouden zijn. Prick voegt eraan toe dat hij voor deze jaren ook uitvoerig heeft moeten citeren uit moeilijk toegankelijke periodieken en onuitgegeven documenten. Wat dat betreft zou er al meer voorwerk zijn verricht voor de rest van Van Deysssels leven, waarin zijn productiviteit soms ook langdurig stilviel. Maar in het vervolgdeel wordt minstens zo overvloedig geciteerd, een enkele keer (p. 186-208) zelfs vele pagina's lang.

Intussen draagt dat citeren wel bij aan de formele samenhang tussen beide delen. Daarvan is *Een vreemdeling* eigenlijk ook inhoudelijk niet goed zelfstandig te lezen. Allerlei thema's uit *In de zekerheid* worden hier hernomen, zoals – om maar een greep te doen – de groeiende kloof tussen Van Deysssel en zijn familie, zijn vindingrijke (en voor de hedendaagse lezer zeer vermakelijke) bestrijding van zijn neiging tot onanie, of zijn obsessieve boekstaven van zijn leven, tot in de geringste kleinigheden. En wie bijvoorbeeld de gang van zaken wil volgen rond de jarenlange totstandkoming van de sleuteltekst *Menschen en bergen* (die onvoltooid bleef), zal eveneens bij beide delen van de biografie te rade moeten gaan.

Op de opzet hiervan gaat Prick alleen in in het eerste deel, en dan nog uiterst summier: 'Mijn toeleeg is uitsluitend geweest Van Deysssels levensverhaal naar beste weten en kunnen recht te laten wedervaren in een boek dat tot dusver nog niet bestond en dat ik nochtans zelf dolgraag zou willen lezen voordat mij de mogelijkheid daartoe voorgoed zal zijn ontnomen.' En voorzover hij zijn aanpak verantwoordt, doet hij ook dat alleen in *In de zekerheid*. Daar vertelt hij bijvoorbeeld over de schriftelijke nalatenschap die Van Deysssel hem toevertrouwde. Dat materiaal omvat een 'enorme baaierd van brieven en documenten (waaronder ook heel wat van een uitgesproken dispaaraat karakter)', nader gespecificeerd als dagboek aantekeningen, gedenkschriften en – problematischer van aard, maar wel degelijk ook van documentaire waarde – Van Deysssels fictieve en essayistische werk. Ook blijkt Prick de beschikking te hebben gehad over een 'registratie van de uitgaande post en van de uitgaande invitaties', terwijl het notenapparaat nog verwijst naar allerlei andere documentatie. Een bijzondere bron vormen verder Pricks eigen herinneringen aan de persoonlijke omgang met Van Deysssel in diens laatste tien levensjaren. En ten slotte heeft de biograaf een reusachtige hoeveelheid secundaire literatuur verwerkt. Alleen al de bibliografie van *Een vreemdeling* beslaat 62 pagina's. Daarvan zijn er overigens vijf gevuld met publicaties van Prick zelf, zijn talrijke tekstedities nog buiten beschouwing gelaten.

Wie enigszins vertrouwd is met Pricks eerdere opstellen, inleidingen, nawoorden en – niet te vergeten – zijn fameuze annotaties, zal in deze biografie heel wat bekends tegenkomen. Veel van die 'voorstudies' hebben hier zelfs *in extenso* een plaats gekregen, waar ze op even zwaar als functionele wijze zijn ingevlochten. Zo'n in eerste instantie fragmentarische methode vergemakkelijkt het vinden van eenduidige verklaringen voor Van Deysssels denken en doen niet, maar daar was Prick ook niet op uit. In *In de zekerheid* onderschrijft hij zelfs de opvatting dat een biograaf de raadselachtigheden van de beschrevene juist intact dient te laten. Zo komt in ieder geval goed naar voren wat Prick levenslang zo gefascineerd heeft in Van Deysssel, die hem toch niet in alle opzichten sympathiek is geweest. Een afkeurend oordeel kan zijn biograaf bijvoorbeeld nauwelijks verhalen bij het relaas van de manier waarop Van Deysssel zijn echtgenote Cato in de steek liet.

Van Deyssels echtscheiding in 1918 was het resultaat van wat Prick diens ‘niet meer te stuiten neergang’ noemt. Die was al voorzichtig ingezet in 1890, waarmee *Een vreemdeling* begint. Het jaar daarvoor was vader J.A. Alberdingk Thijm gestorven, waardoor een zowel in moreel als materieel opzicht uiterst belangrijke steunpilaar voor zijn zoon was weggefallen. Deze wist dan wel zijn naam gevestigd als jong en toonaangevend literator, maar ging nu een armlastig bestaan tegemoet, waarin hij nagenoeg volledig afhankelijk zou worden van weldoeners voor het levensonderhoud van zijn gezin. Opgaand in de Mystiek en in de Kunst lukte het hem na 1892 steeds minder om nog werk van langere adem voort te brengen. Van deze nood wist hij ook wel een deugd te maken, als de ‘geboren fragmentenschrijver’ die hij tegen wil en dank was. Maar ondertussen raakte hij zijn vroegere ‘zekerheid van eigen heerlijkheid’ kwijt, om zich veeleer ‘een schuwe, schichtige vreemdeling op de wegen’ te gaan voelen, die meer en meer teerde op voorbije roem. Wel was tegelijkertijd zijn maatschappelijke betrokkenheid groter dan veelal wordt onderkend. Hoewel Prick toegeeft dat ook hij Van Deyssels jarenlange bemoeienis met professionele organisaties als de Vereniging van Letterkundigen en de Nederlandsche Taal- en Letterkundige Congressen al te zeer onderbelicht laat, wordt die bemoeienis herhaaldelijk door hem gereleveerd. Evenzo was de latere Van Deyssel een van de centrale figuren in het literaire leven van Haarlem, waar hij na zijn scheiding ging wonen.

Dit alles heeft Prick, in de geest van Van Deyssel, tot in de kleinste details opgetekend in de hem kenmerkende, vaak geestige stijl, die tangconstructies, archaïsmen en superlatieven bepaald niet schuwt. Zulke verbositeit maakt deze biografie nog monumentaler dan hij door zijn compositie en omvang toch al zou zijn. Wie haar tot zich wil nemen, wordt daarbij helaas niet geholpen door een gedetailleerde inhoudsopgave, maar kan wel gebruik maken van een register op namen en zaken, alsmede een beide delen ontsluitend register op geschriften van Lodewijk van Deyssel.

Ton van Kalmthout

Gert-Jan Johannes, José de Kruijff & Jeroen Salman (red.), *Een groot verleden voor de boeg. Cultuurhistorische opstellen voor Joost Kloek. Aangeboden bij het afscheid van prof. dr. J.J. Kloek als hoogleraar Sociale geschiedenis van de literatuur aan de Universiteit Utrecht*. Leiden: Primavera Pers, 2004. 276 p. ISBN 90-5997-021-7. Prijs: €25,50.

Bij zijn emeritaat kreeg Joost Kloek een goed verzorgde huldebundel aangeboden door een aantal onderzoekers voor wie hij op een of andere manier gefungeerd heeft als wetenschappelijke mentor. De titel van het boek, *Een groot verleden voor de boeg*, ontleende hij ooit zelf aan Kees Stip, om er een artikel over *De Hollandsche natie* van J.F. Helmers mee te voorzien van een passende ondertitel. Maar nu benadrukt hij ook dat Kloek kan terugblikken op een vruchtbare carrière. Hiervan getuigt alleen al de door Ben Peperkamp samengestelde bibliografie van Kloeks werk, achterin de bundel.

Deze bibliografie biedt tevens, aldus een namens de redactie geschreven ‘Ten geleide’ van Gert-Jan Johannes, een ‘staalkaart van ontwikkelingen in de naoorlogse literatuurwetenschap en literatuurgeschiedenis’ (7). Er valt in ieder geval aan af te lezen dat Kloeks interesse zich via de receptiegeschiedenis verruimd heeft tot de boekgeschiedenis en de sociaal-cultureel en sociaal-economisch georiënteerde literatuurgeschiedenis, voornamelijk die van de achttiende en de negentiende eeuw. Daarbij wijdde Kloek zich eveneens aan de begripsgeschiedenis en de geschiedenis van het nationalisme. Die zeer veelzijdige belangstellingsfeer doet het Johannes betreuren dat de analyse van literaturopvattingen en van literaire werken zelf erbij ingeschoten is. Daarom geeft hij ‘onderzoekers als Kloek’ in overweging om literaire werken weer meer op esthetisch-normatieve wijze onder de aandacht van de lezer te brengen. Maar aan die benadering heeft Kloek nu juist zelf een eind helpen maken. Het is dan ook haast vanzelfsprekend dat de overige elf bijdragen zich bewegen op een even breed onderzoeksterrein als dat van de mentor.

Zo bespreekt Lizet Duyvendak de negentiende-eeuwse beeldvorming rond leesgezelschappen en onderzoeken Annemieke Meijer & Diederik van Werven de verbreiding van de kennis van het Engels in Nederland via de English Literary Society (1823), verzameld rond de te Amsterdam ac-

tieve boekverkoper, publicist en leraar Benjamin Suggitt Nayler. Net als Kloek dat vaak gedaan heeft, nemen de meeste andere contribuanten de achttiende eeuw als vertrekpunt van een beschouwing die vervolgens alsnog voor een belangrijk deel handelt over de negentiende eeuw. Arianne Baggerman analyseert bijvoorbeeld het in de decennia rond 1800 gevoerde debat over literatuur voor de jeugd en Kornee van der Haven demonstreert aan de hand van een tweetal Duitse toneelstukken hoe zich destijds een omslag voltrokken had van een kosmopolitische en patriotische denktrant naar een nationalistische. Eveline Koolhaas-Grosfeld laat zien hoe er tot op de dag van vandaag misverstanden over het Nederlandse verleden kunnen ontstaan, doordat de prentuitgever Evert Maaskamp in 1811 achttiende-eeuwse gravures naar Cornelis Troost, met scènes uit betrekkelijk willekeurige toneelstukken, opnieuw uitgaf als onderling samenhangende, 'historische' en 'nationale' voorstellingen. En Berry Dongelmans volgt de opeenvolgende functiewisselingen van de *Sara Burgerhart*, eveneens tot op de dag van vandaag.

Zulke bijdragen laten weer eens zien dat een aanpak als die van Kloek de literatuur geenszins uit het oog verloren heeft. Inger Leemans omschrijft die aanpak in haar bijdrage (over het Frans Classicisme en de 'radicale' Verlichting) daarom uitstekend als 'een constante zorg om literatuurgeschiedenis te laten aansluiten bij andere disciplines, om de blik te verbreden over de grenzen van de literair-interne verklaring, om literatuur steeds te plaatsen binnen het krachtenveld van verschillende culturele processen.' (221)

Ton van Kalmhout

D. van Gijlswijk, *De overheid en het voortgezet onderwijs ± 1800-1920*. Z.p, z.j. [2004]. 212 p. Diss. UvA. Uitgave in eigen beheer.

Zoals bekend is de ontwikkeling van het Nederlandse onderwijsstelsel in de periode 1800-1920 nogal vreemd verlopen. In dit tijdperk begonnen de natiestaat en de daarmee samenhangende 'eenwording van Nederland' duidelijk gestalte te krijgen. In overeenstemming daarmee leverde de overheid herhaaldelijk wetgeving waarmee ze het onderwijs meer centraal aanstuurde. De Lager Onderwijswetten van 1806 en 1857, Thorbecke's wet op het Middelbaar Onderwijs van 1863, alsmede de wet op het Hoger Onderwijs van 1876, zijn bekende voorbeelden. Daar staat tegenover – hier is al vaak op gewezen – dat de wetgeving dikwijls niet zozeer richtinggevend van aard was, maar veeleer allerlei reeds bestaande tendensen en feitelijke situaties consolideerde of legitimeerde. Opvallend is ook hoeveel moeite het soms kostte om de wetgever in actie te laten komen, en hoeveel zaken die wetgever met graagte overliet aan lagere overheden en particuliere organisaties. Een geldkwestie natuurlijk, maar ook een kwestie van principes.

In zijn dissertatie gaat Van Gijlswijk de rol van de rijksoverheid in deze ontwikkeling na, voor zover het gaat om het voortgezet onderwijs. Welke politieke belangengroeperingen oefenden invloed uit op het centrale onderwijsbeleid, en welke visie op de rol van de overheid hadden ze? Welke stappen nam de rijksoverheid in de vorm van maatregelen, wetgeving en financieringswijze, en wat was het resultaat daarvan? Het kader van dit onderzoek wordt (net als in verschillende onderwijsstudies van J. Wolthuis) gevormd door de systeemtheoretische benadering van de Engelse onderwijssociologe M.A. Archer, die stelt dat de ontwikkeling van nationale onderwijsstelsels het beste valt te begrijpen als resultante van de interacties tussen (politieke) belangengroeperingen. Van Gijlswijk laat zien dat deze theorie op verschillende punten niet overeenstemt met de Nederlandse situatie. Wie iets van de vaderlandse geschiedenis weet, zal het bijvoorbeeld niet verbazen dat in ons land, voorafgaand aan een nationaal onderwijsstelsel, geen 'monointegratieve fase' valt aan te wijzen, een fase waarin één maatschappelijke instantie, zoals de kerk, als het ware het alleenvertoningsrecht op het onderwijs had. Verder concludeert Van Gijlswijk onder meer dat de overheid in sommige fasen van het proces een belangrijke rol speelde, juist door te trachten de invloed van belangengroeperingen uit te sluiten. Interessant is ook de observatie dat onderhandelingen over het onderwijs soms sterk beïnvloed werden door conflicten over zaken die niet rechtstreeks met het onderwijs te maken hadden, zoals de werkingsfeer van de gemeentewet of de uitbreiding van het kiesrecht.

De belangrijkste stelling van Van Gijlswijk komt hierop neer dat in Nederland de rol van de rijksoverheid centraal staat in het ontwikkelingsproces van het onderwijs, maar dat dit zeker niet wil zeggen dat die rol allesbepalend is, of dat het ontwikkelingsproces eenduidig verliep. Die conclusie is hoogstwaarschijnlijk juist. De tragiek is echter dat ze eigenlijk alleen maar interessant is als correctie op het gehanteerde onderwijssociologische model zelf. De conclusies van de auteur zijn, globaal gesproken, de vragen die de geïnteresseerde lezer al bij voorbaat had, maar die nu worden geherformuleerd als kanttekeningen bij het model van Archer. Wie niet in onderwijssociologische theorievorming maar in de geschiedenis van het onderwijs in Nederland geïnteresseerd is, komt met dit boek niet veel verder.

Gert-Jan Johannes

Rob van der Laarse & Yme Kuiper (red.), *Beelden van de buitenplaats. Elitevorming en notablencultuur in de negentiende eeuw*, Hilversum: Verloren 2005 (*Adelsgeschiedenis* 3). 256 p. ISBN 90-6550-856-2. Prijs: €23,00.

In 1997 stelde de Werkgroep 19e Eeuw de leefstijl van de burgerij centraal in haar Jaarcongres *De vanzelfsprekende stijl. Nieuwe visies op de negentiende eeuw*. De bijdragen in het daaruit voortgekomen themanummer gingen in op diverse aspecten van (het opbouwen van) het burgerlijk standsbesef, (het zoeken naar) de burgerlijke identiteit, en de uitingsvormen daarvan in literatuur, beeldende kunsten en intellectueel leven. Gesteld werd toen dat er in Nederland nog maar weinig onderzoek was verricht naar burgerij en burgerlijke cultuur. Daar is sindsdien wel verandering gekomen; tot nu toe niet belicht echter was de materiële cultuur aan de 'bovengrens' van de negentiende-eeuwse burgerij, daar waar zij zich onderscheidde van dan wel trachtte op te werken tot de oude elite van adel en patriciaat. Voor het tonen en opwaarderen van 'stand', het onderbouwen van de 'identiteit' met een voornaam verleden, was koop van een buitenplaats – liefst één met een feodale voorgeschiedenis – of anders aanleg daarvan, een bij uitstek geëigend middel. Men kon de voordelen van een representatieve stadswoning combineren met een meer ontspannen leefstijl in het zomerseizoen, handelsbesognes met lokale en gewestelijke ambten, en omgang met kapitaalkrachtige kringen met die met regionale notablen, eventueel met een huwelijk in adellijke kringen tot gevolg.

Dit proces van ingroeien in de oude elite door de burgerij is in feite de rode draad van de bundel *Beelden van de buitenplaats*. Deze bestaat uit elf bijdragen, geschreven door architectuur-, cultuur- en kunsthistorici, een antropoloog, een socioloog en een museoloog. 'Buitenplaatscultuur' ofwel het sociaal gebruik van architectuur en landschapsongeving, is de centrale noemer volgens de inleiding. Dat wekt hoopvolle verwachtingen naar een boek in de geest van de klasiekers *Life in the English Countryhouse* van Marc Girouard uit 1978 (over interieur en leefstijl van de Engelse *upper class*) en *Home. A short history of an Idea* van Witold Rybczynski (1986; over ontwikkeling van het ideaal van burgerlijke huiselijkheid, in combinatie met toenemend wooncomfort). Dat is echter niet zo. Een aanzienlijk deel van de auteurs lijkt gefixeerd op een kennelijk belangrijke bezigheid van deze pseudo-landelite: het arrangeren van gunstige huwelijken en het verdelen van erfenissen (liefst in elkaars verlengde liggend). Dat wordt op den duur eentonig, en bevestigt *en passant* het vooroordeel dat de elite een nietsdoende klasse was. Zelfs de functies die de mannelijke familieleden bekleedden (landdrost, ouderling, bestuurder van instellingen van liefdadigheid) worden slechts terloops aangeduid. Over het leven van anderen dan de vermogende hoofdbewoners van de buitenplaats krijgen we al helemaal geen 'beeld'.

Ook wordt zelden een relatie gelegd tussen architectuur, interieur en leefstijl van de bewoners. Een uitzondering vormt de bijdrage van Inger Groeneveld over 'Hydepark' in Driebergen, waarin deze representatieve nieuwe megavilla geheel wordt geanalyseerd als entourage voor het mondaine damesleven van Louise van Loon-Borski. Het representatieve Amsterdamse grachtenhuis van de familie bestaat nog voort als het Museum Van Loon.

Een enkeling slaagde er in om dankzij de buitenplaats iets van meer blijvende waarde voort te

brengen. De familie Van Lennep bijvoorbeeld heeft verscheidene croniqueurs van het leven van de betere standen voortgebracht; Nicolaas Beets heeft de adellijke status en leefstijl van zijn schoonfamilie Van Foreest literair succesvol uitgebuit. Kampioen in het construeren van een roemrucht verleden was misschien wel Jonkheer Henri van Sypesteyn, die begin twintigste eeuw in Loosduinen een gloednieuw middeleeuws voorouderlijk slot annex museum liet verrijzen. Het meest fundamenteel was de prestatie van de Amsterdamse bankier Adriaan van der Hoop (1778-1854): hij bracht op zijn landgoed 'Spaarnberg' bij Bloemendaal een kunstverzameling bijeen, die nu nog een belangrijk bestanddeel vormt van de collecties van het Rijksmuseum en het Amsterdams Historisch Museum. In 2004 werd deze collectie getoond in een fraaie tentoonstelling in het Amsterdams Historisch Museum, terwijl tegelijk in de Amsterdamse UB zijn belangwekkende botanische bibliotheek werd geëxposeerd, die de wetenschappelijke ondersteuning moest vormen voor de tuinaanleg op 'Spaarnberg'. In de bijdrage van Nelly Jap-Tjong wordt het verband tussen kunstmaak, botanische belangstelling en aanleg van de buitenplaats op overtuigende wijze uit de doeken gedaan.

Lieske Tibbe

Josefine E.P. Leistra, *Contouren van de kunstgeschiedenis. Het Musée de peinture et de sculpture (1828-1834)*. Zutphen: Walburg Pers, 2006. 336 p. ISBN 90-5730-378-7. Handelseditie van gelijknamig proefschrift VU Amsterdam, 2004. Prijs: €34,50.

In de eerste decennia van de negentiende eeuw kreeg de kunstgeschiedenis, zoals wij die nu kennen als wetenschappelijke discipline, vorm. Daarvóór bestond de literatuur over (oudere) kunst uit kunsttheoretische of esthetische verhandelingen, reisbeschrijvingen en compilaties van kunstenaarslevens waarvan die van Vasari de meest bekende is. Johann Winckelmann (1719-1768) was de eerste die *kunstwerken* ordende en in een systeem van periodisering (groei-bloei-rijping-verval) onderbracht. Hij deed dit voor de klassieke Griekse kunst die toen nog als onbetwist ideaal gold, maar het model kon worden overgenomen en toegepast op andere cultuurperiodes. Een systematiek van de kunstgeschiedenis was geboren, al maakte Winckelmanns historische cyclische model later plaats voor een lineaire ontwikkelingslijn in opwaartse richting. De traditionele historiografie van de kunstgeschiedenis gaat van hieruit verder langs grote namen als Schnaase, Kugler, Burckhardt, Riegl en Wölfflin; auteurs die men zelden meer echt leest, maar die wel hun sporen hebben achtergelaten in de terminologie en de aanpak binnen de kunstgeschiedenis. Zonder dat kunsthistorici daar veel bij stilstaan overigens; binnen de kunstgeschiedenis staan reflectie en theoretische verantwoording niet hoog genoteerd. Wel liggen recentelijk vanuit post-moderne hoek de – in de negentiende eeuw gevormde – canon en het evolutionaire denken binnen de kunstgeschiedenis onder vuur.

Contouren van de kunstgeschiedenis onderzoekt de prille jeugdijaren van de discipline via een praktische, voor Nederland ongewone invalshoek: het analyseren van een voor een breed publiek bedoeld geïllustreerd naslagwerk uit 1828, het *Musée de peinture et de sculpture* van Jean Duchesne. Dit was een seriewerk van zestien deeltjes, dat verscheen in afleveringen. Als een soort voorloper van *Openbaar Kunstbezit* uit de jaren 1950 bevatte elke aflevering reproducties van kunstwerken met daarnaast een tekst. Zo zijn er in totaal 1044 kunstwerken besproken, uit de klassieke Oudheid tot en met contemporaine periode. Ook zijn kunstenaarsbiografieën en -portretten opgenomen.

Dit *Musée* wordt geplaatst binnen de toenmalige 'stand van wetenschap'. Bekeken wordt welke overeenkomsten en verschillen er zijn tussen het *Musée de peinture et de sculpture* en soortgelijke compilatiewerken en museumcatalogi uit dezelfde periode, aan welke kunsttheoretische en kunsthistorische publicaties informatie ontleend kan zijn, en welke voorbeeldwerking van grote museumcollecties als het Musée du Louvre uit kan zijn gegaan – en van de voorganger daarvan, het dan al opgeheven Musée Napoléon, waarin immers topkunst uit heel Europa bijeengebracht was. Als graadmeter voor de esthetische waardering in het *Musée* wordt vooral uitgegaan van kwantitatieve gegevens: hoe vaak komen bepaalde kunstwerken of bepaalde uitspraken

voor, welke scholen, stijlen of kunstenaars waren goed vertegenwoordigd en welke niet? En welke onderscheidingen tussen stijlen en scholen hanteert de auteur?

Zo wordt de beeldvorming over kunst voor een breder publiek, waar het *Musée* voor bedoeld was, gereconstrueerd. Hierbij speelde ook de manier van illustreren, de gravure in omtreklijnen, een belangrijke rol. Deze had een ideologische status: de lijntekening verwees naar de ‘oervorm’ van de schilderkunst en naar de edele vormtaal van de oude Grieken. Schilderijen waarin gradaties tussen licht en schaduw een belangrijke rol spelen kwamen zo – voor ons – heel anders over; men vraagt zich af welk beeld de negentiende-eeuwer kreeg, die weinig andere mogelijkheden tot kennismaking ermee had.

Naast het seriewerk zelf krijgen ook de uitgever, de manier van verspreiden en de oplagen, de schrijver – zestig jaar lang verbonden aan het prentenkabinet van de Bibliothèque nationale – en de graveur hoofdstukken toebedeeld. Al met al een boeiende kijk op de ‘keuken’ van de vroege kunstgeschiedenis en van de bereiding van de canon die daar plaatsvond.

Lieske Tibbe

- Lex Hermans, *„Alles wat zuilen heeft is klassiek”. Classicistische ideeën over bouwkunst in Nederland, 1765-1850*. Rotterdam: 010, 2005. 224 p. ISBN 90-6450-543-8. Prijs: €34,50.
- Geert Palmaerts, *Eclecticisme. Over moderne architectuur in de negentiende eeuw*. Rotterdam: 010, 2005. 384 p. ISBN 90-6450-544-6. Prijs: €39,50.

De begrippen ‘Modernisme’ en ‘Postmodernisme’ hebben binnen de architectuurgeschiedenis een lading die wat afwijkt van die in andere disciplines. ‘Modernistische architectuur’ is de stijl van de Nieuwe Bouwen: elementaire, ornamentloze bouwvolumes in neutrale of witte tinten, waarvan de esthetiek bepaald wordt door compositie of ordening. ‘Modernistische’ architectuurgeschiedenis is de geschiedschrijving die de ontwikkeling van de (negentiende-eeuwse) architectuur in functie daarvan voorstelt: als een lineair verloop naar dat modernisme toe. Het culminatiepunt ligt ergens in de jaren rond 1930. Utilitaire gebouwen, destijds niet met artistieke pretenties neergezet, zoals fabrieken, eenvoudige woningen, bruggen en ijzerconstructies krijgen de status van ‘voorlopers’. ‘Postmoderne’ architectuurgeschiedenis verzet zich juist tegen deze visie en richt de schijnwerpers op wat eerst als ‘dwaling’ of ‘doodlopende weg’ werd afgedaan, met name de eclecticismische mengeling van decoratiestijlen in historiserende bouwkunst. Qua benadering betekent dit Postmodernisme geen verandering: preoccupaties met massacultuur, genderperspectief, (Post)marxisme, psycho-analytische interpretaties of deconstructieve leeswijzen zal men er niet in aantreffen, zij het dat ‘bouwsemiotiek’ zich wel een zekere plaats heeft verworven. Hooguit zou men kunnen zeggen, dat het zich bezighouden met niet naar het modernisme verwijzende bouwkunst kan duiden op een belangstelling voor onderstromen en tegenstemmen in het architectonisch discours.

Zo is het ook met deze twee boeken. Beide zijn voortgesproten uit het onderzoeksproject ‘Architectuur in Nederland in de negentiende eeuw’, waartoe Auke van der Woud de voorzet heeft gegeven (zie *De Negentiende Eeuw* 2005 nr.3). *Eclecticisme* van Palmaerts zet al meteen in met een aanval op de zeer ‘modernistische’ *Pioneers of the Modern Movement* van Nikolaus Pevsner (1936) en *Space, Time and Architecture* van Siegfried Giedion (1941) – standaardwerken waar generaties kunsthistorici mee zijn opgeleid. Nuancering van het geschiedbeeld en rehabilitatie van het eclecticisme wordt er tegenover geplaatst. Hermans doet het in “*Alles wat zuilen heeft is klassiek*” wat rustiger aan en zet zich niet af, maar ook in dit boek staat een relatief weinig belicht aspect van het negentiende-eeuwse bouwen centraal. Beide boeken hebben gemeen – ook dat is betrekkelijk nieuw en in de lijn van het bovengenoemde onderzoeksproject – dat theoretische en filosofische bespiegelingen over de bouwkunst centraal staan, en niet de analyse van stijlen en formele verwantschappen.

Het probleem is dan wel, hoe de relatie te leggen met de concrete bouwpraktijk. Werden theoretische opvattingen in bouwvormen ‘vertaald’ of waren teksten en bouwwerken parallelle uitingvormen van dezelfde mentaliteit of smaak? Hoe ging een eventuele transfer in zijn werk? Of

waren andere factoren of tradities (meer) bepalend voor het uiterlijk van de bouwkunst?

Palmaerts slaagt er mijns inziens niet goed in theorie en praktijk te verbinden. In zijn boek domineren opvattingen van Franse filosofen en theoretici. Victor Cousin (1792-1867) publiceerde in 1853 *Du Vrai, Du Beau et Du Bon*, waarin hij culturele uitingsvormen uit het verleden omschreef als in de tijd wisselende uitingsvormen van universele eigenschappen en behoeften van de mens. De mentale vermogens vormden een constante, en uiteenlopende uitingsvormen daarvan in de geschiedenis stonden dus in wezen voor hetzelfde. Op basis van dit uitgangspunt introduceerde Cousin het eclecticisme als filosofische methode om kritisch, maar zonder vooroordelen het beste uit verschillende denkwijzen uit het verleden te combineren, en tegenstellingen te verzoenen. Overgenomen in de kunstkritiek betekende deze eclecticismische houding een breuk met de heersende canon van het classicisme. Smaak en kunstzin heetten voortaan onafhankelijk van dogmatiek te zijn. Vanaf ongeveer 1830 traceert de auteur deze onafhankelijke houding ook in het architectonisch ontwerp. De zichtbare uitingsvorm daarvan is het vrijuit ontlenen aan andere historische stijlrepertoires dan die van de klassieke bouwkunst. Het 'beste' uit verschillende stijlvormen wordt gecombineerd om tot een nieuwe, ondogmatische oplossing te komen. *De la liberté dans l'Art* (1847-1848) van Césaire Daly fungeerde als een soort manifest van de eclecticismische architectuur.

Deze uiteenzetting over filosofie en (architectuur)theorie neemt meer dan de helft van het boek in beslag. Het tweede deel is gewijd aan de eigenlijke bouwpraktijk. Hier wordt een enkele keer melding gemaakt van maatschappelijk stimulerende factoren voor de eclecticismische bouwtrant: groeiend nationalisme (met als gevolg het zich afzetten tegen het internationale classicisme), urbanisatie (grote behoefte aan nieuwe bouwvormen), commercialisering en modes (waarbij de architect vrijblijvend tegemoetkwam aan de eisen van de opdrachtgever). In het algemeen echter overheersen ook in dit tweede deel theorie en debat; over de concrete bouwpraktijk wordt niet veel verduidelijkt. Evenmin wordt aannemelijk gemaakt hoe de ontwikkelingen in de Franse architectuurtheorie voet aan de grond kregen in Nederland, en waarom exclusief Frankrijk tot voorbeeld gediend zou hebben. De bestudering van het *Historismus* in Duitsland, die daar al bloeit vanaf het eind van de jaren 1970, is geheel veronachtzaamd, evenals bijvoorbeeld het Belgische *Neostijlen in de negentiende eeuw* (besproken in *De Negentiende Eeuw* 2004 nr. 1). De ideologische functie van eclecticismische architectuur, in deze literatuur een belangrijk motief, blijft hiermee geheel buiten beschouwing. Het boek eindigt met twee *case-studies*: de vanaf 1865 doorgevoerde 'stadssanering' van Brussel en het Nederlandse architectuurdebat over het eclecticisme tegen 1900. Vooral de laatste *case-study* maakt de indruk van een verplichte toeficht.

Hermans' studie over classicistische ideeën over bouwkunst vormt in veel opzichten een tegengoop van *Eclecticisme*, en niet alleen omdat het eclecticisme zelf het tegendeel was van het canonieke classicisme. Het einde van dit classicisme wordt hier niet herleid tot een beperkt aantal Franse filosofen maar tot bredere maatschappelijke tendensen: een veranderende opstelling ten aanzien van het verleden en de geschiedenis, een nieuwe oriëntatie op de 'bronnen' van de klassieke kunst door expeditie en opgravingen, en binnen de esthetica groeiende prioritering voor persoonlijk gevoel, individuele smaak en het scheppend genie van de kunstenaar boven objectieve schoonheidsnormen. Het classicistische bouwen en het denken daarover in Nederland krijgt meer aandacht, mede aan de hand van een aantal praktijkgevallen. Ook wordt duidelijk gemaakt hoe de overdracht van klassieke normen paste binnen de cultuur van genootschappen, beschavingsidealen en de ambachtelijke tradities waarmee bouwlieden en architecten opgeleid werden.

Het maatschappelijk kader waarbinnen het classicisme paste wordt door de auteur geschetst als een gesloten, conservatieve standenmaatschappij, waarin consensus heerste over (esthetische) normen en respect voor tradities. Waar deze auteur niet aan refereert, is de revolutionaire lading die het sobere neo-classicisme, óók in Nederland, een tijdlang heeft gehad: het stond voor de stijl van de Franse revolutie, die afrekende met de verworden hofcultuur van barok en rococo en het symbool was van de natie van vrije burgers. Ostentatieve soberheid en al dan niet noodzakelijke zuinigheid – een aspect waar Hermans wél meermalen aandacht aan besteedt – konden hier elkaar vinden: classicistisch bouwen hoefde niet duur te zijn. Ook daarin was deze stijl een tegengoop van het eclecticisme, dat typisch de vormtaal was van de kapitalistische bourgeoisie, van

luxe en vertier. Als een van de voorboden van grootstedelijke massacultuur zou het eclecticisme zich bij uitstek lenen voor een methodisch meer postmoderne benadering.

Lieske Tibbe

Theo Meder & Cor Hendriks, *Vertelcultuur in Nederland. Volksverhalen uit de Collectie Boekenooogen (ca. 1900)*. Amsterdam: Aksant, 2005. 830 p. ISBN 90-5260-182-8. Prijs: €39,90.

Volkscultuur en Meertens Instituut (MI) zijn al jaar en dag synoniem. Wat niemand verzamelt, wordt daar door professionals met hulp van een groot aantal vrijwilligers bijeengebracht, geïnventariseerd, toegankelijk gemaakt en bewaard. Naast taalvariatie en variatielinguïstiek is vooral het alledaagse leven speerpunt. Uit de rijke verzameling van het MI is vorig jaar de volksverhalencollectie van Gerrit Jacob Boekenooogen (1868-1930) gepubliceerd. Deze taalkundige was sinds 1896 werkzaam bij het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* te Leiden en vulde er in zijn werkzame leven maar liefst ruim 4500 kolommen van. Toch klaagde men regelmatig over zijn productiviteit, aangezien hij zijn tijd liever besteedde aan zijn hobby's: het verzamelen van erotische en Zaanse woorden, en ook – als een Nederlandse Grimm – van hem door correspondenten opgestuurde rijmen, sprookjes, volksliedjes en volksverhalen.

Het was voor zijn WNT-collega Kluyver aanleiding in een brief aan Adriaan Beets te schrijven, of Boekenooogen zich niet eens onder behandeling van een psychiater moest stellen: 'Indien het woordenboek hem zoo tegenstaat, dat hij er niet aanwerken kan, dan moest hij zijn f 2.700,- niet willen ontvangen.' Inderdaad was Boekenooogen geen woordenboekmaker in hart en nieren, en liet hij zich snel afleiden door zijn passie voor onder meer volksboeken, kluchtboeken, vliegende bladen en almanakken. De volksverhalen en sprookjes vormden dus slechts het topje van de ijsberg van het 'Leidse' probleem. Voor een deel heeft hij deze uit de mondelinge overlevering opgetekende vertelsels gepubliceerd in het tijdschrift *Volkskunde*, voor een deel bleven ze in portefeuille en raakten ze in diverse instellingen onder het stof.

Het is de verdienste van Meder en Hendriks ze nu allemaal integraal voor een breed publiek beschikbaar te hebben gemaakt. In een uitvoerige inleiding gaan ze in op leven en werk van deze pathologische verzamelaar en laten ze zien hoe hij te werk ging. En passant geven ze daarbij een mooi overzicht van de veranderende opvattingen over volkse cultuur en de bestudering ervan vanaf de eerste helft van de negentiende eeuw tot nu toe. Veel contact had Boekenooogen met Cornelis Bakker, een doopsgezinde plattelandsarts te Broek in Waterland en fervent medeverzamelaar. Hij is als eerste echte veldwerker op het gebied van het volksverhaal aan te merken. Hoewel Bakker zijn verzamelde gegevens genereus aan Boekenooogen ter beschikking stelde, kon deze op zijn beurt weer moeilijk afstand doen van dit materiaal. Bakker heeft jaren moeten sobbatten en wachten totdat Boekenooogen het hem uiteindelijk nooit terugstuurde. Het vormt thans een aparte deelverzameling binnen de collectie Boekenooogen en werd anno 2001 al door Meder gepubliceerd onder de titel *Vertelcultuur in Waterland. De volksverhalen uit de collectie Bakker in hun context (ca. 1900)*.

Naast Bakker had Boekenooogen nog tweehonderd andere correspondenten van wie hij al dan niet berijmde verhalen heeft ontvangen. Hij deed zijn oproepen vooral via (Zaanse) kranten en vooral de wat hoger opgeleide krantenlezers, onder wie C.J. – Dik Trom – Kievit, predikant L. Knappert, de schrijfster Cornélie Noordwal en de neerlandicus-dichter Willem Zuidema voelden zich geroepen in te zenden. Uiteraard zonden de correspondenten onafhankelijk van elkaar vaak hetzelfde verhaal in, bij sommige verhalen oplopend tot maar liefst 23 verschillende versies. De in totaal 591 nog niet eerder gepubliceerde stukken evenals de 145 al in *Volkskunde* verschenen (historische) volksverhalen zijn toegankelijk via uitstekende registers – op verhaaltipe, op namen, op zaken – prima doen. Wie een verhaal zoekt over bijvoorbeeld een avermannetje, een fluitje, een gans, een pastoor of zwangerschap, of liever zijn plaatsgenoten met een lokaal gesitueerd verhaal wil vermaken (van Aamsveen tot Zwolle) zal in dit boek meestal wel wat van zijn gading vinden.

Berry Dongelmans